

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ

**Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΒΟΥΛΗΣΗΣ**

Μία σχηματική προσέγγιση

Ιωάννινα 1998

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ

**Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ
ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΒΟΥΛΗΣΗΣ**

Μία σχηματική προσέγγιση

Η απόπειρα να διερευνηθεί το ζήτημα της σχέσης μεταξύ των σύγχρονων μέσων μαζικής επικοινωνίας και της γενικής βούλησης, ειδικότερα δε να προσδιορισθεί ο ρόλος που αυτά διαδραματίζουν στη διαμόρφωσή της, απαιτεί πρωτίστως τον καθορισμό του πλαισίου μέσα στο οποίο θα κινηθούμε. Τα όρια όμως ενός τέτοιου πλαισίου είναι αρκετά ευρέα και για το λόγο αυτό πρέπει να διευκρινιστούν με σαφήνεια και ακρίβεια τα σημεία εκείνα που συναπαρτίζουν το μερικότερο πλαίσιο της δικής μας προσέγγισης. Ο σαφής αυτός προσδιορισμός αφήνει δύο μόνο στοιχεία οριοθέτησης της εισήγησής μας για την επίδραση που ασκούν τα μαζικά μέσα στο σχηματισμό της γενικής βούλησης: πρώτον η οπτική υπό την οποία θα ελέγξουμε τα μέσα αυτά και δεύτερον η σημασία του όρου τον οποίο αποκαλούμε *γενική βούληση*. Στο πρώτο ζήτημα θα περιοριστούμε καταρχάς σε μία υπομνηματική αναφορά της έννοιας του *μαζικού* και του περιεχομένου *των μέσων*¹ και θα επιμείνουμε περισσότερο στον ιδιοκτησιακό και ελεγκτικό τους χαρακτήρα καθώς και στην *ανάλυση του κοινού* που επηρεάζουν, ενώ στο δεύτερο θα επικεντρωθούμε στην *ανάλυση του αποτελέσματος* υπό την έννοια της ασκούμενης επίδρασης των μέσων στη διαμόρφωση της υπάρχουσας ή όχι γενικής βούλησης. Επειδή όμως το κοινό αποτελεί το κοινωνικό σώμα προς το οποίο κατευθύνεται ο επηρεασμός και η βούληση το αποτέλεσμά του, εξυπακούεται ότι η *ανάλυση του κοινού* και η *ανάλυση του αποτελέσματος* συνδυάζονται, και για το λόγο αυτό θα επιχειρήσουμε τη συνεξέτασή τους.

Ελέγχοντας λοιπόν το ζήτημα μέσα στο διάγραμμα που μόλις ορίσαμε, θα επιμερίσουμε αντίστοιχα και την *ανάλυση* στις κατηγορίες που προτείναμε,

1. Βλ. και τη σχετική *ανάλυση* του H.D.Lasswell, "Η δομή και η λειτουργία της επικοινωνίας στην κοινωνία" στον τ. *Το μήνυμα του μέσου. Η έκρηξη της μαζικής κοινωνίας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα β' έκδ. 1990, σ. 65.

αρχίζοντας από την υπενθύμιση και τη διευκρίνιση των βασικών όρων που χρησιμοποιούμε. Πρώτα-πρώτα του όρου *μαζικός* (*mass*). Όπως είναι γνωστό, ο όρος αυτός συνυπάσχει και συναπαρτίζει με τα σχετικά ουσιαστικά μία σειρά άλλων όρων, όπως *μαζικά μέσα*, *μαζική επικοινωνία*, *μαζική πειθώ*, *μαζική συμπεριφορά* και *μαζική κοινωνία*². Ειδικότερα ο όρος *μαζικός* όταν συνδυάζεται με τα *μέσα* και την *επικοινωνία*, περιγράφει συνήθως ιδιαίτερες δομές ή συστήματα για τη διαμόρφωση μηνυμάτων που υιοθετούνται και λειτουργούν ως επικοινωνιακή σχέση από ένα μεγάλο αριθμό ανθρώπων. Η λέξη *μαζικός* μπορεί να σημαίνει ακόμη τις ενέργειες και τις δραστηριότητες των ανθρώπων μεταξύ τους μέσα από ένα ιδιαίτερο τρόπο. Το *μαζικό* παραπέμπει επί πλέον σε μια πλατύτερη διαφοροποίηση των τοπικών ομάδων και της κουλτούρας τους, ενώ το αντικείμενο του ιδιαίτερου ενδιαφέροντός τους μπορεί να είναι και έξω από αυτές. Στην περίπτωση αυτή η μεγαλύτερη και συλλογική διαφοροποίηση των ατόμων οφείλεται στο γεγονός ότι βλέπουν στα αντικείμενα πλευρές της ζωής τους που ενδιαφέρουν, είναι δυνατόν όμως άλλες πλευρές ή σημεία των ίδιων πλευρών να παρουσιάζονται ταυτόχρονα και ως αινιγματικές που δεν μπορούν να τις κατανοήσουν.³ Σημασία πάντως έχει ότι η πολλαπλασιαστική συλλογική λειτουργία των προσώπων, την οποία πιστοποιούν ενδεικτικά οι παραπάνω καταγραφές, απολήγει στη σύσταση των *μαζικών* ατόμων και συνιστά ταυτοχρόνως τη *μαζική κοινωνία*, τις ρίζες της οποίας πρέπει να αναζητήσουμε σε παλαιότερες εποχές.

Πράγματι μια πρόχειρη αναδρομή στο παρελθόν εμφανίζει ως πνευματικές πηγές του *μαζικού* ή της *μαζικότητας* τις επαναστατικές αλλαγές που σημειώθηκαν στην Ευρώπη κατά τον 19ο αιώνα, κυρίως όμως τη δοκιμή ή την απόπειρα κοινωνικής ολοκλήρωσης, όπως αυτή εκφράστηκε με διαμετρικό και αντιτιθέμενο τρόπο στη Ρωσία και τη Γερμανία του 20ου αιώνα. Οι αντιδράσεις που σημειώθηκαν στα πνευματικά και πολιτικο-οικονομικά αυτά ρεύματα είχαν μια ποικίλη διακύμανση, σχηματικά όμως μπορούν να εντοπιστούν σε δύο: η πρώτη χαρακτηρίζεται ως αριστοκρατική, ενώ η δεύτερη ως δημοκρατική και κριτική. Η πρώτη υπερασπίζεται κατά κανόνα τα συμφέροντα και τις αξίες της ελίτ απέναντι στη συμμετοχή των *μαζών* και η άλλη τις δημοκρατικές (φιλελεύθερες μάλλον) αξίες απέναντι στην κοινωνική ολο-

2. Πρβλ. Karen Siune- Gerald Kline, "Communication, Mass Political Behavior and Mass Society", στον τ. *Political Communication, issues and Strategies for Research*, Vol. IV, ed. St.H. Chaffee, Sage Publications, Beverly Hills-London 1975, p. 65.

3. Βλ. τη θέση του H.Blumer, "The Mass, the public and public opinion" in A.M.Lee, *New Outline of the Principles of Sociology*, Barnes and Noble, New York 1946, p. 186.

κλήρωση ή στην ολοκληρωτική κυριαρχία.⁴ Οι στάσεις και οι αντιδράσεις στις παραπάνω προβολές δείχνουν με τον πλέον χαρακτηριστικό τρόπο τη λειτουργία του μαζικού σε έναν υπερθετικό βαθμό, πράγμα που δεν παρατηρείται στις σύγχρονες κοινωνίες. Αυτές δεν είναι καθαρά του ενός ή του άλλου τύπου, αλλά πολλές φορές βρίσκομε περισσότερα στοιχεία του ενός τύπου που φαίνεται να κυριαρχεί.

Εάν φύγουμε από τη γένεση του μαζικού και περιοριστούμε σε ένα ρεαλιστικό επίπεδο, αναφερόμενοι δηλαδή μόνο στη μαζικότητα των σημερινών κοινωνιών, βλέπουμε ότι αυτές, για να λειτουργήσουν και κυρίως για να εξασφαλίσουν την εσωτερική αλλά και την εξωτερική επικοινωνία, έχουν αναπτύξει μαζικά μέσα υψηλής κλίμακας, όπως είναι ο τύπος και κυρίως η τηλεόραση και οι υπολογιστές. Τα μέσα αυτά θεωρούνται επί πλέον αναγκαία όχι μόνο για την ανθρώπινη ενδοεπικοινωνία αλλά και για την επικοινωνία των κυβερνώντων με τους εκλογείς, κυρίως όμως για την ενδυνάμωση της δημόσιας σφαιράς, η οποία έχει ανάγκη από τη συμφωνία (consensus)⁵ εκείνων που τη συναπαρτίζουν. Πρέπει όμως στο σημείο αυτό να επισημάνουμε ότι η απαραίτητη αυτή λειτουργία των μαζικών μέσων επικοινωνίας δεν ακολούθησε ούτε βεβαίως ακολουθεί μια ευθύγραμμη πορεία σε όλες τις σύγχρονες κοινωνίες. Στις δυτικές, για παράδειγμα, κοινωνίες η εν λόγω λειτουργία των μέσων ενισχύθηκε αρνητικά, γιατί πέρασε από τη δυνατότητα να ενημερώνει και να πληροφορεί τους ανθρώπους - έτσι ώστε να έχουν τη δυνατότητα επιτυχημένων πράξεων - στην ενδυνάμωση του status quo, στον εμπορικό χαρακτήρα και στη διασύνδεση των μέσων μεταξύ τους που ενίσχυσε αποφασιστικά και πολλές φορές ανεξέλεγκτα την εξουσία τους.⁶

Η συγκρότηση των κοινωνιών αυτών οδήγησε και στη μαζική συμπεριφορά⁷, η οποία στις σημερινές συνθήκες προκύπτει ως αποτέλεσμα της μαζικής πειθούς που επιτυγχάνουν τα μέσα. Θα πρέπει όμως να επισημάνουμε ότι υπάρχει μια ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στη συμπεριφορά αυτή και στην άλλη που είναι περισσότερο βασισμένη στη γνώση. Δηλαδή η μαζική συμπεριφορά διαμορφώνεται από τη μαζική πειθώ, που μπορεί να στηρίζεται και σε άλλα κριτήρια και παραμέτρους και όχι στην πληροφόρηση όλων των

4. W.Kornhauser, *The Politics of Mass Society*, The Free Press, New York 1959, p. 21.

5. Βλ. D.McQuail, *Towards a Sociology of Mass Communication*, Collier-Macmillan Ltd, London 1969.

6. C.W.Mills. *The Power Elite*, Oxford University Press, New York 1956 και H.Marcuse, *One Dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Beacon Press, Boston 1964.

7. *Political Communication*, p. 77.

στοιχείων που είναι απαραίτητα για μια επιτυχημένη δράση. Είναι δυνατόν λοιπόν μια τέτοια πειθώ να δημιουργεί τη μαζική συμπεριφορά, ως αποτέλεσμα θυμικών καταναγκασμών, επιβολής κυρίαρχων αντιλήψεων και εκμετάλλευσης στοιχείων και γεγονότων της συγκυρίας.

Όλη αυτή η μαζικότητα, κουραστική βέβαια ως προς τον εκφραστικό της επιμερισμό και ίσως ανεπιτυχής ως όρος, διασυνδέει με ποικίλους τρόπους τους ανθρώπους, αλλά η σημαντικότερη - σχεδόν καθοριστική σήμερα - διασύνδεση είναι μέσω των καναλιών επικοινωνίας και πληροφοριών που η υψηλή και προωθημένη τεχνολογία τους καθιστά το ρόλο τους σπουδαίο και ήδη αναγκαίο για τις σύγχρονες πολιτείες. Η διασύνδεση αυτή έχει επεκτείνει σταδιακά τους κύκλους της, γι' αυτό και η λειτουργία των μέσων επικοινωνίας δεν περιορίζεται πλέον μόνο στις εσωτερικές αγορές και το εθνικό πλαίσιο, αλλά έχει απλωθεί ήδη σε μια παγκοσμιότητα, προσδίδοντας στο ρόλο τους μία ιλιγγιώδη πράγματι εξουσία. Παράλληλα η διεθνοποίηση αυτή της επικοινωνίας δεν είναι μόνο ένα σύμπτωμα και μια ανάδραση στη γενικότερη παγκοσμιοποίηση των οικονομικών και των άλλων σχέσεων των σημερινών κοινωνιών, αλλά ταυτοχρόνως έχει αποβεί και ένα μέσο διάδοσης και διασποράς ενός ιδιαίτερου τύπου της σύγχρονης κουλτούρας και του τρόπου ζωής. Θα περίμενε βέβαια κανείς ότι η επέκταση αυτή θα συνδυαζόταν με την ελευθερία, αλλά προκύπτει ότι η φαινομενικά ελεύθερη επικοινωνία τείνει να είναι άνιση και να ακολουθεί την ποιότητα των οικονομικών σχέσεων, κατευθυνόμενη δηλαδή ως έλεγχος από τους πλούσιους στους φτωχούς και από το βορρά στο νότο. Το πρόχειρο λοιπόν συμπέρασμα που προκύπτει στο σημείο αυτό είναι ότι μια βασική παράμετρος για την εξασφάλιση πλήρους αυτονομίας επικοινωνίας σε οποιαδήποτε χώρα είναι η σχετική αυτοδυναμία της στα μέσα επικοινωνίας και ιδιαίτερα στο hardware και στο software της σημερινής υψηλής τεχνολογίας, ενώ είναι αναγκαίο να ελέγχει ως ένα βαθμό και τα αντίστοιχα μέσα παραγωγής και διανομής του επικοινωνιακού υλικού.⁵

Η αδρή εικόνα που δώσαμε μέχρι τώρα για τα μέσα επικοινωνίας και τη λειτουργία τους στη μαζική κοινωνία είναι απαραίτητο να συμπληρωθεί και με το καθεστώς ιδιοκτησίας των μέσων αυτών και κυρίως με τις επιδράσεις και τον έλεγχο που ασκεί αυτή σήμερα στις κοινωνίες. Με αφετηρία τον κοινό τόπο ότι κανείς δεν μπορεί να είναι εντελώς έξω από τον κόσμο και άρα επικοινωνεί χρησιμοποιώντας τις πληροφορίες που υπάρχουν, προκύπτει

8. D. McQuail-S. Windahl, *Communication models for study of mass communication*, 2d ed. London-New York 1993, p. 218.

αβίαστα ότι εκείνοι που ελέγχουν ως ιδιοκτήτες τα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας αποκτούν αυτομάτως ένα τεράστιο πλεονέκτημα να τροφοδοτούν κατά το μάλλον ή ήττον με καθοριστικούς ή όχι οπτικοακουστικούς επηρεασμούς το κοινό.⁹ Επειδή, όπως είναι φυσικό, το κοινό ανταπαντά στη διαδικασία αυτή, χρησιμοποιούνται επιστημονικές μέθοδοι σφύγμομέτρησης των στάσεων και διαθέσεων ή ανταποκρίσεων του, για να επέλθει μία ισορροπία και να κλείσει ελεγκτικά το κύκλωμα πομπός-δέκτης. Η αναδραστική αυτή διαδικασία έχει γίνει πλέον καθοριστική στο βιομηχανικό και μεταβιομηχανικό κόσμο και για το λόγο αυτό μέσα στις τρέχουσες αξίες της σύγχρονης ζωής “πρέπει” να συμπεριλάβουμε εκτός από τον πλούτο, την εξουσία και την ευημερία, αναγκαστικά και την ενημέρωση.¹⁰ Επί πλέον πρέπει να τονίσουμε ότι οι ελέγχοντες τα μέσα επικοινωνίας για να διατηρήσουν την εξουσία αυτή, είναι απαραίτητο να βρίσκονται σε μια διαρκή ετοιμότητα, να συγκεντρώνουν δηλαδή και να ελέγχουν τις πληροφορίες, να τις κρατούν μυστικές, να τις παραποιούν ενδεχομένως, ούτως ώστε χειριζόμενοι αυτές αποκλειστικά να προβαίνουν σε πράξεις για τις οποίες δεν είναι προετοιμασμένοι οι άλλοι και έτσι να διατηρούν μία επί πλέον εξουσία, την εξουσία της πληροφορίας. Οι ελεγκτικές αυτές δυνάμεις είναι ισχυρότερες και η σημασία που δίνουν στις ασθενέστερες είναι ασφαλώς μικρότερη από εκείνη που δείχνουν οι δεύτερες προς αυτές και έτσι, κατά κανόνα, είναι πιο δυναμικές πηγές απειλής ή προστασίας από ό,τι οι ασθενέστερες. Εάν τώρα η σχέση αυτή δεν διατηρείται στη δεδομένη ισορροπία, οι ισχυρές δυνάμεις είναι αποφασισμένες για σύγκρουση παρά για συμβιβασμό με τις ασθενέστερες. Τα κανάλια λοιπόν επικοινωνίας οργανώνονται με τέτοιο τρόπο, ώστε η προσοχή του κοινού να μεταφράζεται και να περιορίζεται σε αντιδράσεις που είναι ευνοϊκές για τη θέση των κοινωνικών τάξεων ή των στρωμάτων που άρχουν.¹¹

Αλλά παρά την ελεγκτική διάθεση εκείνων που εξουσιάζουν τα μέσα επικοινωνίας και παρά τη συνήθη προβολή ως απαραίτητης και αποτελεσματικής της υπάρχουσας κάθε φορά εξουσίας, το ζήτημα της πληροφορίας θα συναρτάται άμεσα με το ζήτημα της ορθής ενημέρωσης, της ενημέρωσης δηλαδή που επιβληθεί την κατανόηση των πραγμάτων και συνιστά προϋπόθεση για επιτυχημένη δράση. Ποια είναι όμως η σωστή ενημέρωση για την οποία ακούμε καθημερινά; Θα μπορούσε να πει κανείς ότι η σωστή ενημέρωση απαιτεί την κατοχή όλων των σχετικών πληροφοριών γύρω από ένα θέμα. Αυτό όμως

9. Χάρολντ Λάσγουελ, “Η δομή και η λειτουργία της επικοινωνίας”, στον τ. *Το μήνυμα του μέσου*, σ. 70.

10. Στο ίδιο, σ. 73.

11. Στο ίδιο, σ. 80.

δεν απολήγει στην τέλεια γνώση του ζητήματος, στην τέλεια δηλαδή ενημέρωση, επειδή ο ειδικός σε ένα ζήτημα θα χειρίζεται πάντοτε επιτυχέστερα την ίδια πληροφορία από τον απλό πολίτη. Εκτός αν κάποια στιγμή επιτευχθεί μία ισοδύναμη εικόνα για τα σημαντικά ζητήματα της κοινωνίας ανάμεσα στον ειδικό και τον απλό άνθρωπο. Επειδή όμως προς το παρόν η κοινωνία δεν έχει αρθεί σε ένα τέτοιο επίπεδο, εκείνο που μπορεί να λειτουργήσει σήμερα στις δημοκρατικές κοινωνίες είναι η ισοδύναμη ενημέρωση ως προς την παροχή των πληροφοριών, ενώ η επιτυχής και αποτελεσματική χρήση τους θα απαιτούσε την καθύψωση των απλών ανθρώπων στο επίπεδο των ειδικών.¹² Μέχρι όμως να επιτευχθεί το τελευταίο, οι ορθολογικές επιλογές απαιτούν ενημέρωση και αυτή με τη σειρά της επικοινωνία, με την παρατήρηση ότι ειδήμονες και απλοί άνθρωποι δίνουν την ίδια προσοχή στα μεγάλα ζητήματα, άσχετα με το χειρισμό τους.

Ως το σημείο αυτό καλύψαμε το ένα από τα δύο στοιχεία της εισήγησής μας, δηλαδή τη συνοπτική διερεύνηση των μέσων γενικής επικοινωνίας, από την οποία προέκυψε ότι ο ρόλος τους είναι καθοριστικός και γι' αυτό κατανοείται η προσπάθεια να διατηρηθεί ο έλεγχός τους, ενώ είναι προφανής η δυναμική της εξουσίας που δημιουργεί η ιδιοκτησία τους και οι επιπτώσεις τους στη δράση του κοινού που σε μεγάλο βαθμό κινείται και ενεργεί με βάση τις πληροφορίες που κατέχει. Εκείνο όμως που θέλουμε να ελέγξουμε εμείς είναι εάν πέρα από τις ατομικές στάσεις και ενέργειες των πολιτών, υπάρχει μία γενικότερη διάθεση που ωθεί τη δομή των πραγμάτων προς μία κατεύθυνση, εάν υπάρχει η λεγόμενη *γενική βούληση*, δηλαδή η θέληση όχι μιας πλειοψηφίας απλώς αλλά του κοινωνικού συνόλου προς μία κατεύθυνση, όσον αφορά τα πολύ γενικά ζητήματα και τη διαμόρφωση των σταθερών αξιών. Στο ζήτημα αυτό είναι απαραίτητο να θυμίσουμε πρώτα-πρώτα το περιεχόμενο και τη σημασία της γενικής βούλησης, όπως το σχηματοποίησε ο J.J.Rousseau στο έργο του *Du Contract Social ou, Principes du Droit Politique*.¹³ Για τον Rousseau η γενική βούληση είναι πάντοτε ορθή και πάντοτε αποβλέπει στη γενική ωφέλεια.¹⁴ Ο μεγάλος αριθμός διαφορών που συχνά παρατηρείται ανάμεσα στη θέληση των άλλων και τη γενική θέληση δεν αναιρεί τη ύπαρξή της, γιατί η γενική βούληση είναι το άθροισμα που απομένει από τις διαφορές αυτές.¹⁵ Προκύπτει δηλαδή από ένα μεγάλο αριθμό μικρών δια-

12. Στο ίδιο, σσ. 81-82.

13. J.J.Rousseau, *Du Contract Social ou, Principes du Droit Politique*, στο *Oeuvres Complètes de Jean-Jacques Rousseau*, t. III, Editions Gallimard 1964.

14. *Du Contract Social*, ch. III, p. 371.

15. Στο ίδιο, σ. 371.

φορών. Εξάλλου, όταν υπάρχει συλλογική λειτουργία των ανθρώπων μέσω των σχετικών ενώσεων που συγκροτούν, η θέληση καθεμιάς από τις ενώσεις αυτές γίνεται γενική σε σχέση με τα μέλη της και ιδιαίτερα σε σχέση με το κράτος.¹⁶ Όσο λοιπόν οι άνθρωποι αποφασίζουν να συναποτελούν ένα μοναδικό σώμα, αυτοί έχουν μία θέληση που ενδιαφέρεται για την κοινή συντήρηση και για τη γενική ευημερία.¹⁷ Αντίθετα, όταν τα ατομικά συμφέροντα αρχίζουν να οργανώνονται σε μικρές κοινότητες, το κοινό συμφέρον αλλάζει και βρίσκει αντιπάλους. Η γενική βούληση δεν είναι πια η βούληση όλων.¹⁸ Έτσι, όταν το κοινό σώμα της ένωσης σπάξει σε όλες τις καρδιές, όταν το κυριότερο συμφέρον θέτει κατά μέρος το ιερό όνομα του δημοσίου καλού, η γενική βούληση μένει άφωνη.¹⁹ Και στην περίπτωση όμως αυτή δεν παύει ο κάθε άνθρωπος να εξαρτά το ατομικό συμφέρον από το γενικό και να βλέπει ότι δεν μπορεί να ξεχωρίσει εντελώς τον εαυτό του από αυτό. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο εκτός από το ατομικό του καλό, βλέπει το γενικό καλό στο αποκλειστικά δικό του συμφέρον, όπως ακριβώς και κάθε άλλος.²⁰

Η έννοια λοιπόν της γενικής βούλησης, όπως την ανέλυσε ο Rousseau, είναι ό,τι απομένει, εάν εξαιρεθούν ως αποκλειστικά τα ατομικά συμφέροντα. Επειδή όμως τα τελευταία συνεχίζουν να υπάρχουν και οι σύγχρονες δημοκρατίες είναι δομημένες πάνω σε αυτά, μία γενική βούληση για να κυριολεκτεί η σημασία της, θα έπρεπε να καταργήσει τα ατομικά συμφέροντα και να γενικεύσει το δημόσιο συμφέρον. Αυτό πάλι απαιτεί άλλη διαδικασία και οι απογοητευτικές δοκιμές του 20ου αιώνα έχουν κάνει τις κοινωνικές τάξεις πολύ πιο προσεκτικές για μια δεύτερη, πιο αποτελεσματική, ως προς το ζήτημα αυτό, δοκιμή. Απομένει λοιπόν ότι η γενική βούληση είναι ίσως η αρχή της πλειοψηφίας, η θέληση των περισσότερων πάνω σε συγκεκριμένα ζητήματα και όχι ασφαλώς μία υπερβατική έννοια την οποία πρέπει οι λαοί να κατανοήσουν και να εφαρμόσουν. Επομένως υπό την έννοια αυτή πρέπει να εξετάσουμε πώς τα μέσα γενικής επικοινωνίας που επηρεάζουν καθοριστικά το κοινό διαμορφώνουν τη γενική βούληση, τη θέληση δηλαδή των περισσότερων και μεταφράζουν τη διάθεσή τους για αντίστοιχη πράξη ή για αποδοχή και ανοχή πράξεων δημοσίου συμφέροντος που εκτελούνται από τις κρατικές ή άλλες γενικές μορφές εξουσίας.

Αλλά και πάλι για να κατανοήσουμε τη σημασία και τη διαμόρφωση της

16. Στο ίδιο, σσ. 371-372.

17. Στο ίδιο, IV, σ. 437.

18. Στο ίδιο, IV, σ. 438.

19. Στο ίδιο.

20. Στο ίδιο.

γενικής βούλησης στο πλαίσιο που τη διερευνούμε, πρέπει να δούμε πρωτίστως τη δημιουργία της λεγόμενης δημόσιας σφαίρας μέσα στην οποία λειτουργούν τα άτομα στις νεότερες κοινωνίες και μέσα στην οποία πραγματώνεται η γενική βούληση. Όπως υποστηρίζει ο Habermas,²¹ η δημόσια σφαίρα στη νεότερη Ευρώπη δημιουργείται κατά τον 16ο αιώνα με την άνοδο του εμπορευματικού καπιταλισμού που επέφερε αλλαγές και στους θεσμούς πολιτικής εξουσίας.²² Η κοινωνία των πολιτών υψώνεται σαν μια κυριαρχία των ιδιωτικών οικονομικών σχέσεων που ως τότε λειτουργούσαν κάτω από την αιγίδα της δημόσιας εξουσίας.²³ Ανάμεσα όμως στο βασιλείο της δημόσιας εξουσίας ή του κράτους και στο ατομικό βασιλείο της πολιτικής κοινωνίας και των προσωπικών σχέσεων αναδύθηκε μια νέα σφαίρα του δημοσίου, που δεν ήταν μέρος του κράτους αλλά αντίθετα σ' αυτή οι ενέργειες του κράτους υπόκειντο σε έλεγχο και κριτική.²⁴ Το μέσο αυτού του ελέγχου ήταν η δημόσια χρήση του λόγου.²⁵ Αυτή η δημόσια σφαίρα υπέστη πολλές διαφοροποιήσεις στον 19ο και τον 20ο αιώνα, μία από τις οποίες είναι η άνοδος της εμπορευματοποίησης των μέσων. Για να παραμείνει λοιπόν η μορφή δημοκρατικής ζωής, τα άτομα πρέπει να είναι αυτόνομα και ικανά να διαμορφώνουν λογικές κρίσεις χωρίς να περιμένουμε ότι είναι ή μπορεί να είναι ικανοί παρτενέρ σε ένα διάλογο. Αυτό προϋποθέτει την ορθή ενημέρωση και την ορθολογική χρήση της πληροφορίας, γεγονός που δημιουργεί ένα πρόβλημα το οποίο δεν έχει μόνο κανονιστική διάσταση αλλά και ηθική. Όσο όμως τα μέσα εμπορευματοποιούνται, τα ηθικά και πολιτικά ιδανικά περιορίζονται και τα μέσα ελέγχονται από τα κριτήρια της αποδοτικότητας και του κέρδους. Αυτό σημαίνει, όπως υποστηρίζει πάλι ο Habermas, ότι 'η κριτική αρχή της δημοσιότητας' - που είναι μια ιδέα που μας ξαναφέρει στα γραπτά του Καντ για το Διαφωτισμό- δηλώνει ότι οι προσωπικές γνώμες των ανθρώπων θα αναπτύσσονται στο πλαίσιο της δημόσιας γνώμης δια μέσου μιας διαδικασίας ορθολογικού-κριτικού διαλόγου που ήταν ανοιχτός σε όλους, ελεύθερος από κυριαρχία και θα ενίσχυε μια ηθική και πολιτική θεωρία στη βάση μιας

21. Για την έννοια του "δημοσίου" και της "δημόσιας σφαίρας" βλ. J. Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere*, transl. by Th. Burger, Polity Press, Cambridge 1992, p. 1. Πρβλ. και Robert C. Holub, *Jürgen Habermas: Critic in the Public Sphere*, Routledge, New York 1991. – Βλ. και J.B.Thomson, *The Media and Modernity. A social theory of the media*, Polity Press, Cambridge 1995, p. 69.

22. J.B.Thomson, p. 69.

23. Στο ίδιο.

24. J. Habermas, pp. 106-107.

25. Στο ίδιο, σσ. 105-106.

ορθολογικής συναίνεσης. Έτσι το ηθικό σύμπαν συντίθεται από τους συγχρόνους, από πρόσωπα που ζούσαν εδώ και τώρα και η ηθική εικόνα ήταν η εικόνα της αμεσότητας.

Σήμερα δεν μπορούμε να σκεφτούμε για τα ηθικοπρακτικά ζητήματα με τον τρόπο αυτό. Είμαστε ευχαριστημένοι με την ανάπτυξη της τεχνολογίας και την επικέντρωση των πηγών και γνωρίζουμε ότι οι πράξεις μας έχουν επιπτώσεις μακριά από τον άμεσο τόπο. Εγγύτητα και συγχρονικότητα έχουν μικρή ισχύ, ενώ το ηθικό πλαίσιο επεκτείνεται και σ' αυτούς που είναι σε άλλο τόπο και χρόνο, είναι μέρος μιας διασυνδεδεμένης αλληλουχίας των πράξεων και των επιπτώσεών τους.²⁶ Επομένως πρέπει να βασιστούμε στην αναγνώριση της διασύνδεσης του σύγχρονου κόσμου και να αποδεχτούμε ότι η χρονική εγγύτητα έπαψε να είναι μέτρο ηθικής σπουδαιότητας.²⁷ Για το λόγο αυτό λοιπόν τα μέσα επικοινωνίας έπαιξαν και παίζουν αποφασιστικό ρόλο στη συλλογική μας μοίρα και επομένως χρειάζεται μια δημοκρατικοποίηση της ευθύνης, αφού ό,τι γίνεται κάπου επηρεάζει όλο και περισσότερους ανθρώπους.²⁸ Εξάλλου η κοινωνία λειτουργεί καλύτερα με έναν καλά πληροφορημένο πληθυσμό και επομένως για τη δημοκρατική θεωρία είναι κεντρικό το σημείο ότι ο πληθυσμός έχει γνώση πάνω στην οποία στηρίζει τις επιλογές του.²⁹

Στις μέρες μας η δύναμη και η παραγωγικότητα βασίζονται στην ανάπτυξη και τη διανομή της πληροφορίας. Το παρόν και το μέλλον μιας τεχνολογικής επικοινωνίας χρειάζονται τον πολυπολιτισμό και τη διεθνή κατανόηση των διαφορετικών πληθυσμών που αναπτύσσουν την ικανότητα να επικοινωνούν μεταξύ τους. Οι δημόσιες σχέσεις απαιτούν ακόμα πιο υψηλή εκπαίδευση και γνώση της ιστορίας και των τρεχόντων συμβάντων, έτσι ώστε οι εμπλεκόμενοι σ' αυτές να σκέφτονται και να λύνουν προβλήματα με ένα σίγουρο τρόπο. Εξάλλου στο σημερινό κόσμο – που ως ένα βαθμό είναι κόσμος του οπτικού κριτικισμού- οι δημοσιογράφοι, ως μεσάζοντες των δημοσίων σχέσεων, θεωρούν τους εαυτούς τους επαγγελματίες, ενώ δεν είναι τίποτε παραπάνω από νοικιασμένα χέρια ικανά να ελέγχουν την είσοδο στην πληρο-

26. J.B.Thomson, p. 260.

27. Στο ίδιο, σ. 262.

28. Στο ίδιο, σ. 263.

29. Πρβλ. όμως και τις αντιδημοκρατικές επιπτώσεις των media που καταγράφει ο Robert W. McChesney στο "The Internet and U.S. Communication Policy – Making in Historical and Critical Perspective" in *Journal of Communication*, v. 46, n. 1, (1996), pp. 98-124 καθώς και το άρθρο του William A. Dorman, "Do the Media Undermine Democracy?" στο *Annual International Conference on Critical Thinking and Educational Reform*, 28-31 July 1996.

φορία. Λειτουργούν και αυτοί μέσα στην τεχνολογική επανάσταση της επικοινωνίας, η οποία είναι προϊόν του παγκόσμιου καπιταλισμού και στηρίζεται στην κοινωνική ανισότητα. Γεγονός πάντως είναι ότι περνώντας από τη βιομηχανική στην κοινωνία της πληροφορίας μπορούμε να πούμε ότι ο κόσμος έφτασε από τις εθνικές και τις παγκόσμιες οικονομίες στην οικονομία που διευθύνεται από την πληροφορία.

Στο πλαίσιο λοιπόν αυτό και υπό την έννοια που ορίσαμε παραπάνω τη γενική βούληση, ως τη θέληση δηλαδή και διάθεση των περισσότερων πέρα από τα επί μέρους ιδιωτικά συμφέροντα, ως συνισταμένη, κατά κάποιο τρόπο, της δημόσιας σφαίρας αλλά και ως αποκάλυψη των θεμελιακών για τον άνθρωπο δομών, τα μέσα γενικής επικοινωνίας μπορούν να παίξουν καθοριστικό ρόλο για τη διαμόρφωσή της και για την παρώθηση προς μία πράξη η οποία εξυπηρετεί το γενικό συμφέρον. Η λειτουργία αυτή των σχετικών μέσων απαιτεί το συντονισμό τους ή καλύτερα την αντιστοίχισή τους με τη δημόσια σφαίρα. Η τελευταία όμως με τη σειρά της δεν είναι πλέον μόνον ο δημόσιος χώρος της αγοράς μιας πολιτείας ούτε ο δημόσιος χώρος ενός εθνικού πλαισίου, αλλά ο παγκόσμιος χώρος ενός δημοσίου που αυτοκαθίσταται δύσκολο έως αδύνατο να ελεγχθεί. Για να λυθεί λοιπόν το πρόβλημα απαιτούνται θεσμοί ελέγχου, όχι ασφαλώς περιορισμών στην είδηση και την πληροφορία, αλλά δεοντολογία που να εξυπηρετεί τις βασικές ανθρώπινες αξίες, όπως είναι η αξιοπρέπεια της ζωής, η ανοχή στην αντίθετη ή αντίπαλη γνώμη, η προστασία του περιβάλλοντος, η διατήρηση της ίδιας της ζωής εν τέλει και η ποιότητα σε όλους τους τομείς έκφρασης του δημοσίου χώρου που να περιορίζουν την αυθαιρεσία, τον εκφυλισμό, την υποβάθμιση και την υποτίμηση της ίδιας της ανθρώπινης ύπαρξης.

Μολονότι τα ηλεκτρονικά μέσα επικοινωνίας συντείνουν σήμερα περισσότερο προς τη διαμόρφωση ατομικών βουλήσεων, προς μία ελευθεριότητα όσον αφορά στην παρουσίαση και κατανάλωση όλων των μορφών παραγωγής και φαίνεται ότι μέσα από αυτά έχει επέλθει, προς το παρόν, μία απορρύθμιση της δημόσιας σφαίρας και της αντίστοιχης βούλησης, η γενική βούληση δεν μπορεί να αναιρεθεί πλήρως, αλλά απλώς θέλει κάποιο χρόνο για να ανασυγκροτηθεί. Υπάρχει βεβαίως ακόμη ο διοικητικός έλεγχος του δημοσίου επάνω σε όλα τα μέσα αυτά, αλλά δεν γνωρίζουμε εάν οι παραδοσιακοί ελεγκτικοί θεσμοί μπορούν να λειτουργήσουν εποικοδομητικά και παραγωγικά στο μέλλον. Εκείνο που είναι πιθανότερο και στο πεδίο αυτό είναι ότι η

30. Lance W. Bennett, "A Policy Research Paradigm for the News Media and Democracy" στο *Journal of Communication*, v. 43, n. 3 (1993), pp. 180-189.

επέκταση και η χρήση των δικτύων της ηλεκτρονικής πληροφορίας θα επαναθέσει το ζήτημα του ιδιότυπου πλέον δημόσιου χώρου, όπου η έκφραση θα απαιτήσει τη δημοκρατικοποίησή της³⁰ και η γενική βούληση θα επιχειρήσει να επαναθέσει την έγκυρη γνώμη των περισσοτέρων και την προάσπιση των βασικών και των νέων αξιών υπηρετώντας πάλι τη συλλογική μας ταυτότητα και τα συμφέροντά της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bennett Lance W., "A Policy Research Paradigm for the News Media and Democracy" στο *Journal of Communication*, v.43, n.3 (1993), pp. 180-189.
- Blumer H., "The Mass, the public and public opinion" in A.M.Lee, *New Outline of the Principles of Sociology*, Barnes and Noble, New York 1946.
- Dorman William A., "Do the Media Undermine Democracy?" στο *Annual International Conference on Critical Thinking and Educational Reform*, 28-31 July 1996.
- Habermas J., *The Structural Transformation of the Public Sphere*, transl. by Th. Burger, Polity Press, Cambridge 1992.
- Holub R. C., *Jurgen Habermas: Critic in the Public Sphere*, Routledge, New York 1991.
- Kornhauser W., *The Politics of Mass Society*, The Free Press, New York 1959.
- Lasswell H.D., "Η δομή και η λειτουργία της επικοινωνίας στην κοινωνία" στον τ. *Το μήνυμα του μέσου. Η έκρηξη της μαζικής κοινωνίας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα β' έκδ. 1990.
- Marcuse H., *One Dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Beacon Press, Boston 1964.
- McChesney Robert W., "The Internet and U.S. Communication Policy – Making in Historical and Critical Perspective" in *Journal of Communication*, v. 46, n.1, (1996), pp. 98-124.
- McQuail D., *Towards a Sociology of Mass Communication*, Coffier-Macmillan Ltd, London 1969.
- McQuail D.-Windahl S., *Communication models for study of mass communication*, 2d ed., London-New York 1993.
- Mills C.W., *The Power Elite*, Oxford University Press, New York 1956.
- Roussaeu J.J., *Du Contract Social ou, Principes du Droit Politique*, στο *Oeuvres Complètes de Jean-Jacques Rousseau*, t. III, Editions Gallimard 1964.
- Siune Karen - Kline Gerald, "Communication, Mass Political Behavior and Mass Society", στον τ. *Political Communication, issues and Strategies for Research*, Vol. IV, ed. St.H. Chaffee, Sage Publications, Beverly Hills-London 1975.
- Thomson J.B., *The Media and Modernity. A social theory of the media*, Polity Press, Cambridge 1995.